

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

Тетяна Тронько

Видання українського перекладу Євангелія на сторінках журналу «Киевская старина»

Аналізується відображення на сторінках журналу «Киевская старина» процесу перекладу та видання Євангелія українською мовою, ставлення громадськості до впровадження рідної мови українців у церковно-релігійне життя.

Ключові слова: «Киевская старина», Євангеліє, Святе Письмо, українська мова

Понад 20 років на мапі Європи існує незалежна держава Україна. Проте й донині мовне питання, яке є важливою складовою національної ідеології, не знайшло свого остаточного вирішення. Час від часу спалахують політичні пристрасті щодо статусу мов в Україні, як, наприклад, це було у 2012 році після ухвалення Закону «Про засади державної мовної політики». Дивує і засмучує прагнення авторів і захисників цього документа применшити роль української мови у державному будівництві, ображає ігнорування здобутків боротьби свідомих українців за повноцінне використання рідного слова. Доволі гострими бувають мовні суперечки і тоді, коли вони стосуються церковного питання. У зв'язку з цим доречним бачиться звернення до проблеми перекладу Святого Письма українською мовою на сторінках журналу «Киевская старина», який сам став непересічним явищем у суспільному житті українців другої половини XIX – початку XX століть.

Відомо, що питання запровадження української мови у церковно-релігійне життя свого часу висвітлювали І. Огієнко, І. Власовський¹. Не обходять увагою цю проблему і сучасні дослідники (В. Барановський, М.С. Тимошик). Значна кількість дисертаційних досліджень, окремих статей, виступів на конференціях присвячена вивченню ролі «Киевской старины» в українському культурному процесі, розкриттю на її сторінках окремих проблем українства (наприклад, роботи І. Михайлина, М. Кучинського, О. Негодченка та інших). Утім проблема висвітлення часописом процесу підготовки і видання українського Євангелія залишається ще мало дослідженою.

Історик української православної церкви І. Власовський зазначав, що наявність Біблії «в народній мові» свідчить «про культурність нації і виробленість її мови»². Ні уряд Російської імперії, ні Синод, який начебто повинен був дбати

про доступність і зрозумілість Божого слова для кожного віруючого, ніяких кроків до перекладу Біблії українською не робили. Отже, залишалося покладати надії лише на приватну ініціативу. Проаналізувавши спроби вирішення цього питання упродовж XIX століття, дослідник зазначив, що «з мертвого пункту справу видання Святого Письма в живій українській мові стало можливим зрушити тільки на початку XX століття, в зв'язку з наростанням визвольного громадського руху в Росії...»³.

«Киевская старина», яка за визнанням багатьох дослідників була центром українського суспільного життя кінця XIX – початку XX століття, не могла бути осторонь цих процесів. У рубриці «Текущие известия» часопис вміщував матеріали на злободенні теми, чільне місце серед яких займали замітки, присвячені питанню української мови в цілому або проблемі її вживання у літургійному житті, у проповідях і молитвах. Ці публікації різняться між собою за характером змісту. Значну їх частину становлять передруки з інших періодичних видань, таких як «Киевские отклики», «Полтавщина», «Діло», «Громадська думка», «Южные записки», «Церковные ведомости» тощо. Як правило, вони виходили з коментарями працівників редакції «Киевской старины», тобто здійснювалися у вигляді рецензій або оглядів тогочасної періодики. Не менш важливими є повідомлення власних кореспондентів часопису або публікації уривків певних документів, що й донині становлять цінність для дослідників.

Перші матеріали, в яких згадувалося про українську мову в церковно-релігійному житті, мали загальний характер, тобто в цілому присвячувалися мовній проблемі у контексті ретроспективного аналізу урядових заборон другої половини XIX століття. Наприклад, у статті М. Славинського, передрукованій з «Южных записок», описується ставлення до рідної мови українців у 1860-і роки. На думку автора, на той час вона «набула права громадянства в школі, у церкві, у журналістиці і частково в адміністрації»⁴. Зрозуміло, що дописувач видає бажане за дійсне, зазначаючи, що надалі й ці досягнення були зліквідовані Валуєвським циркуляром. Разом з тим наводяться факти, коли навіть Катков, відомий своїми консервативними поглядами, приймав у «Московських ведомостях» «гроші для підписки, оголошеної Костомаровим на видання народних книг, у тому числі і Святого Письма, малоросійською мовою», а «духовенство засвоює малоросійську мову в церковних проповідях, Академія Наук клопочеться про видання схваленого нею перекладу Євангелія на малоросійській мові»⁵.

Очевидно, як залишок суспільного пожвавлення 1860-х років (дивно, як влада цього не помітила і відповідним чином не відреагувала) журнал згадує про те, що один із священників парафіяльної церкви с. Толкачовка Прилуцького

повіту відправляв службу українською мовою. Кореспондент зазначає, що проповіді ці «глибоко змістовні», «вирізняються простотою, загальнодоступністю» і мають сильний вплив на слухачів, що пояснюється використанням зрозумілої селянам мови, багатой на красиві порівняння релігійно-моральних понять з предметами оточуючої природи, що «ще більше посилює вплив проповіді»⁶. Основою для такої українізації богослужінь, на думку дописувача, став указ Полтавської духовної консисторії від 9 січня 1861 року, яким благочинному Прилуцького повіту протоієрею Антонію Ромашкевичу давався припис «не забороняти священикам ... виголошувати проповіді своїм парафіянам мало-російською мовою»⁷.

В іншій замітці підкреслювалося, що в середовищі самого духівництва побутувала думка про необхідність перекладу Святого Письма та проповідей українською мовою, що дозволить «говорити про релігійні предмети зрозумілою для населення мовою»⁸. Інакше могла скластися ситуація, коли «парафіяни, які розмовляють із своїм пастирем зазвичай малоросійською, у церкві раптом чули його російську мову, з цілим рядом незрозумілих для них слів, і проповідь не справляла ніякого враження»⁹. При цьому згадувалися українські проповіді і виклади священних подій, уже зроблені священиками Гречулевичем, Опатовичем, Бабченком та іншими, а також схвальне ставлення до цього авторитетних духовних осіб, таких як Філарет, архієпископ чернігівський і ніжинський, який ще у 1859 році видав українською мовою свою «Проповідь против враждебників». Таких же поглядів дотримувався і преосвящений Амвросій, єпископ Кременецький, який на початку XX століття звертався до українських парафіян їхньою рідною мовою¹⁰.

Кореспонденти «Киевской старины» уважно відстежували усі звістки, які стосувалися української мови в церковно-релігійному житті, прикладом чого може бути повідомлення про те, що Академія наук на особливому зібранні уже розглянула, а Синод схвалив книги Нового Заповіту в перекладі українською. Незважаючи на відсутність офіційних підтверджень, «Киевская старина» звертає увагу на те, на скільки ця новина схвилювала суспільство і викликала жваве обговорення. Зокрема, наголошувалося на позитивних наслідках такого «безпосереднього, прямого спілкування із священною книгою», маючи «можливість слухати «благу вість» мовою своєї батьківщини, тією мовою, якій не треба навчатися, яку з дитинства сприймаєш, як засіб пізнання»¹¹. Разом з тим зазначалися позитивні наслідки майбутнього запровадження української мови в богослужіння, коли «високі ідеали християнства, донесені народу зрозумілою йому мовою», дадуть «чудові результати, які проявляються у піднесенні цих начал, зростанні ... народної самосвідомості, в особистому і суспільному вдосконаленні»¹².

В умовах поживлення суспільно-політичного життя початку XX століття часопис засвідчує зростання уваги громадської думки до українського питання в цілому і до запровадження української мови в церковно-релігійне життя зокрема. Так, у зверненнях різного роду установ та товариств (повітових та губернських земських зібрань, міських дум, сільськогосподарських комітетів, різних з'їздів тощо) обґрунтовується необхідність доступності літератури, яка б сприяла поширенню серед населення медичних, гігієнічних, сільськогосподарських та інших знань. На думку Київського товариства грамотності, цьому будуть сприяти «зміни правил по виданню і поширенню народних популярних книг малоросійською мовою»¹³. У детально розробленій гласним В. Леонтовичем доповіді Полтавському губернському земству, поданій 1901 року, поміж іншого наголошувалося на тому значенні, яке має Святе Письмо «у справі народного розвитку», через що пропонувалося порушити клопотання про дозвіл на його видання українською мовою¹⁴.

Викладаючи хід обговорення постанови Лубенського відділення полтавсько-го сільськогосподарського товариства про надання свободи друку українською мовою, журнал наводить слова В.І. Василенка, який указував на ігнорування духовних потреб українського народу, оскільки ще й досі «30 млн. народу залишаються без рідної йому мови і навіть не мають релігійних книг, написаних українською»¹⁵. Як «курйоз» сумного характеру він говорить про те, що у шкільній бібліотеці дозволяється мати брошуру «Свет Божий», перекладену з української мови на російську, а оригінал при цьому знаходиться під заборонаю.

Критика обмежень українського слова у суспільному і церковному житті міститься і у клопотанні громадськості м. Харкова. Зазначивши, що «всі народи світу можуть читати св. Письмо рідною мовою, а в Малоросії воно заборонено»¹⁶, автори апелюють до здорового глузду і звичайної людської справедливості. Спілкування рідною мовою є природним прагненням людини, але «25-ти мільйонний малоросійський народ в єдиновірній ... Росії позбавлений тих духовних прав, якими тут же поруч, у чужій нам іноземній Австрії, користується 3 млн. цього народу»¹⁷. У зв'язку з цим звернення містило заклик до того, щоб українська мала в Російській імперії усі права літературної і живої мови, щоб з неї були зняті усі заборони 1876 року.

Подібне обурення міститься і у замітці «О положении украинской печати»: «У християнській державі, де є Євангелія на 70 мовах і наріччях, у тому числі: на вогульському, вотяцькому, зирянському ... слов'янське населення в 2 десятка мільйонів душ – позбавлене права читати св. Писання своєю рідною мовою»¹⁸.

Прагнення подолати таку несправедливість часопис відстежує у публікаціях, присвячених спробі поширити в Росії Святе Письмо українською мовою

у перекладі П. Куліша, І. Пулюя, І Левицького. Видане у Відні Біблійним товариством, для українців воно було забороненою річчю¹⁹. У червні 1904 року один з авторів перекладу, І. Пулюй, звернувся до Академії Наук у Петербурзі з проханням посприяти у допущенні згаданого видання до продажу в Росії. Разом з листом, у якому наголошувалося «на значенні поширення Слова Божого в народі рідною для нього мовою»²⁰, був направлений один екземпляр книги для бібліотеки Академії. Відповідь, написана лише у жовтні, містила звичайну бюрократичну констатацію того, що лист отримали і передали далі на розгляд відповідних установ.

На протигагу зволіканням російської влади кореспонденти «Киевской старины» наводять приклад дій японців. Так, з проханням дозволити представникам Біблійного товариства поширити Святе Письмо українською мовою серед полонених українців професор І. Пулюй звернувся до командувача японськими військами генерала Ногі на початку лютого 1905 року. А вже наприкінці травня 1905 року отримав позитивну відповідь і особисто надав 1 тис. примірників збірників псалмів для відправлення на Далекий Схід. При цьому дописувач наголошував, що відповіді на подібне звернення до російських урядовців ще й досі немає. (Пулюй просив дозволу на поширення україномовного Псалтиря серед поранених українців, обіцяючи пожертвувати для них 2 тис. екземплярів)²¹.

В умовах розгортання першої російської революції піднімається нова хвиля закликів до поширення української мови, до зняття заборон на її використання у друці та церковному житті. На сторінках «Киевской старины» наголошувалося на згубності призначення в українські села священників, які не знають мову місцевого населення²², лунали заклики до активного вживання української мови у богослужбовій практиці²³, що сприяло б поширенню релігійно-моральних поглядів серед українців. Особливі сподівання у цьому покладалися на місцеві «Епархиальные Ведомости»²⁴.

Прикладом, як сказали б нині, подвійних стандартів у політиці російської влади став факт, викладений у замітці «Духовная иерархия и украинский язык». Часопис зазначає, що на батьківщині українська мова зазнає утисків і не допускається до використання у церкві, а при закордонних відносинах церковні ієрархи одразу змінюють свою тактику. Так, на запит преосвященного Алеутського Синод зайнявся пошуком «трьох священників, хоча б з дияконів, які вміють говорити українською і трохи по-волоськи»²⁵ для відправки їх у Канаду. Іншим доказом двоїстості мовної політики царизму автор замітки вважає друкування в Америці газети «Свет» українською мовою з благословення Синоду²⁶, в той час, як у Російській імперії такої преси ще не було.

25 лютого 1905 року Миколою II було затверджено положення Комітету міністрів про дозвіл видати Святе Письмо українською мовою, але за умови обов'язкового благословення Синодом цього й усіх наступних видань²⁷. І сам журнал «Киевская старина», й інші друковані видання, які рецензували кореспонденти часопису, радо вітали цю подію. І хоча було відомо про те, що Академія наук рекомендувала уже двічі схвалений нею переклад П. Морачевського, зроблений ще у 1860 році²⁸, свідомо громадськість переймалася якістю майбутнього видання. Перш за все, пропонувалося зібрати усі відомі переклади Біблії українською. По-друге, наголошувалося на необхідності обрати найкращий переклад, щоб невдовзі не виникла потреба у новому виданні через низьку якість першого²⁹.

Так, М. Оленін згадує тексти П. Куліша, адаптовані при сприянні Пулюя для галичан; П. Морачевського; В. Александрова. Найбільше він захоплювався роботою останнього автора, який для кращого перекладу Старого Заповіту на 53-му році життя вивчив старосврейську мову і постійно звіряв свій переклад з виданнями Синоду³⁰. Інша замітка, «К изданию Евангелия на украинском языке», згадує про чотири відомих переклади Євангелія: один неповний М. Шашкевича, складений ще в 1840-х роках, і три повних: П. Морачевського (рукопис), П. Куліша та І. Пулюя (закордонне видання), М.Ф. Лободовського (рукопис)³¹.

Переважає більшість позитивних відгуків висловлювалася на користь перекладу П. Морачевського. Його самого називали знавцем рідного слова³², а підготовлені ним тексти вважали найбільш відповідними і мові оригіналу, і мові народній: «Мова перекладу Морачевського ... полонить своєю простотою і якоюсь задушевністю, яка так гармонізує з духом Євангелія»³³.

Відомий український учений-мовознавець Г. Житецький після порівняння трьох повних перекладів теж визнав найкращим переклад П. Морачевського. «Немає ніякого сумніву, – цитує журнал Г. Житецького, – що Морачевський ... володів відчуттям народної мови і, так би мовити, психологією її, і всі зусилля докладав до того, щоб, не відступаючи від змісту слов'янського тексту, внести у свій переклад психічну тканину малоросійської мови і властиві їй обороти ... З неї він черпав своє натхнення»³⁴. Ретельно працюючи над перекладом, автор зважував кожне слово, що видно з його численних правок, звірявся з євангельськими текстами іншими мовами, чим і заслужив визнання обережного і вдумливого перекладача, видання роботи якого буде неоціненним вкладом у скарбницю української мови³⁵.

Остаточне редагування тексту П. Морачевського і його підготовку до друку Синод доручив преосвященному Парфенію, єпископу подільському і брацлавському. Кореспонденти часопису зазначали, що Парфеній «сам природний

малоросіянин» і зумів залучити до роботи сумлінних помічників із середовища подільського духовенства. Переклад Морачевського необхідно було порівняти з грецьким, слов'янським та іншими виданнями на предмет, по-перше, відповідності оригіналу, по-друге, відповідності характеру української мови, «щоб таким чином не повторити помилки, зроблені при перекладі євангелія російською мовою»³⁶.

Після отримання дозволу на видання українського Святого Письма кореспонденти «Киевской старины» уважно відстежували цей процес за офіційними повідомленнями та публікаціями в інших періодичних виданнях. Так, у червні 1905 року дописувач часопису висловлював своє обурення з приводу зволікань і вказував на те, що запити про придбання Євангелія українською мовою, які майже щодня з провінції надходять на книжковий склад Академії наук, поки що залишаються без відповіді³⁷.

Дізнавшись про підготовку до видання перекладу Морачевського, дописувач «Киевских откликов», статтю з яких передрукувала «Киевская старина» у випуску за липень – серпень 1905 року, висловлював сподівання, що до кінця літа будуть виправлені, відредаговані тексти усіх частин, а відповідно до готовності за розпорядженням Синоду вони будуть передаватися на друк церковнослов'янською і українською мовами³⁸.

Утім уже в жовтневому випуску часопису зустрічаємо свідчення про уповільнення процесу видання через затримку синодальною друкарнею присилки коректур у Кам'янець, де проводилося редагування тексту П. Морачевського. Разом з тим висловлювалося сподівання, що Євангеліє від Матвія буде видане не пізніше кінця 1905 року³⁹.

На початку 1906 року знову зустрічаємо стурбоване повідомлення про те, що останні три місяці не було ніяких звісток про український переклад Євангелія Морачевського. Указувалося на те, що процес видання здійснюється дуже повільно: за 4 місяці надруковано лише 11 глав Матвія, а глави 13–18 знаходяться ще лише в коректурі. Як висновок зазначається, що «в усякім разі не годилося би так занадто баритися з таким важним ділом»⁴⁰.

Зняття заборони з української мови як богослужбової сприяло пробудженню ініціативи пересічних громадян. Уривок з публікації газети «Наша жизнь» наводить текст телеграми за жовтень 1905 року із Шанхаю. Згідно з нею українська громада китайського міста направила голові правління петербурзького «Товариства видання загальнокорисних дешевих книг» 200 руб. на допомогу у справі видання Євангелія⁴¹. Піднесення у читачів «Киевской старины» викликала новина й про те, що у Кам'янці-Подільському на перший день Великодня архієрей Парфеній читав у соборі Євангеліє українською мовою. «Люде і здивувалися, і зраділи, почувши в церкві рідне слово»⁴².

На жаль, не зважаючи на суспільно-політичне піднесення, активність громадськості і щире прагнення українців мати Євангеліє українською мовою, процедура його видання розтяглася на декілька років. Як свідчить І. Власовський, «все Євангеліє було надруковане, з благословення Синоду, в московській синодальній друкарні в роках 1906–1911 в мовах слов'янській і українській ...»⁴³.

Таким чином, проаналізовані публікації є свідченням, по-перше, важливості для української громадськості мовної проблеми не лише у суспільно-політичному, але й у церковно-релігійному житті; по-друге, вони є доказом вагомості ролі часопису «Киевская старина» у захисті національних інтересів українства; по-третє, розгляд питання про видання українського перекладу Євангелія підтверджує значні пізнавальні можливості «Киевской старины» як цінного історичного джерела.

- 1 Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. В 4 т. Друге видання. Т.3 / Іван Власовський. – Нью-Йорк – Київ – С.Бавнд Брук, 1990. – 390 с.
- 2 Там само. – С.294.
- 3 Там само. – С.297.
- 4 К вопросу о малорусском языке // Киевская старина. – 1904. – №11. – С.60.
- 5 Там само.
- 6 С.П. Указ о проповедях на малорусском языке / П.С. // Киевская старина. – 1902. – №2. – С.82.
- 7 Там само. – С.82–83.
- 8 О положении украинской печати // Киевская старина. – 1904. – №11. – С.56.
- 9 Ещё о церковных поучениях на малорусском языке // Киевская старина. – 1904. – №10. – С.29.
- 10 Там само. – С.28–29; О положении украинской печати ... – С.56.
- 11 Новый Завет на украинском языке // Киевская старина. – 1902. – №2. – С.106.
- 12 Там само.
- 13 Доклад об изменении правил по изданию и распространению народных популярных книг на малорусском языке // Киевская старина. – 1904. – №12. – С.157–162.
- 14 Там само. – С.158.
- 15 Украинский язык в Полтавском сельскохозяйственном обществе // Киевская старина. – 1905. – №4. – С.61.
- 16 От «Граждан г. Харькова» // Киевская старина. – 1905. – №6. – С.253.
- 17 Там само. – С.254.
- 18 О положении украинской печати ... – С.56.
- 19 Там само.
- 20 По поводу издания св. Писания в украинском переводе // Киевская старина. – 1904. – №11. – С.64.
- 21 Св. Писание на украинском языке среди пленных в Японии // Киевская старина. – 1905. – №6. – С.266.

- 22 Духовная иерархия и украинский язык // Киевская старина. – 1905. – №4. – С.69.
- 23 Там само. – С.70.
- 24 Духовный орган и украинский вопрос // Киевская старина. – 1905. – №7–8. – С.69 – 70.
- 25 Духовная иерархия и украинский язык... – С.69.
- 26 Там само. – С.69–70.
- 27 Предстоящее издание малорусского Евангелия // Киевская старина. – 1905. – №7–8. – С.70.
- 28 Там само. – С.71.
- 29 Оленин М. Об издании книг св. Писания на украинском языке / М. Оленин // Киевская старина. – 1905. – №7–8. – С.65.
- 30 Там само. – С.65–66.
- 31 К изданию Евангелия на украинском языке // Киевская старина. – 1906. – №3–4. – С.90.
- 32 Предстоящее издание малорусского Евангелия ... – С.71.
- 33 Украинское евангелие // Киевская старина. – 1905. – №10. – С.30.
- 34 К изданию Евангелия на украинском языке ... – С.90-91.
- 35 Там само. – С.91.
- 36 Предстоящее издание малорусского Евангелия ... – С.71.
- 37 Об украинском переводе св. Писания // Киевская старина. – 1905. – №6. – С.255.
- 38 Предстоящее издание малорусского Евангелия... – С.71.
- 39 Украинское Евангелие ... – С.30.
- 40 Справа з українським перекладом Євангелії // Киевская старина. – 1906. – №1. – С.19.
- 41 К изданию народной украинской газеты // Киевская старина. – 1906. – №1. – С.16.
- 42 Українська мова в церкві // Киевская старина. – 1906. – №3–4. – С.91.
- 43 Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви... – С.299.

Summary

Tetjana Tronko

The edition of the Ukrainian translation of the Gospel on the pages of the «Kievsakya Starina» magazine

The process of the translation of the Gospel into Ukrainian and its edition in the «Kievsakya starina» magazine are analyzed. Also the attitude of the community towards the introduction of the Ukrainian to their clerical life is studied.

Keywords: the «Kievsakya starina», the Gospel, the Holy Scripture, Ukrainian language